

Matematicko-fyzikálny sborník

Imrich Staríček

Rovinná vlna svetelná v nevodivom prostredí totálne anizotropnom

Matematicko-fyzikálny sborník, Vol. 1 (1951), No. 1, 18–19,20–30

Persistent URL: <http://dml.cz/dmlcz/126801>

Terms of use:

© Mathematical Institute of the Slovak Academy of Sciences, 1951

Institute of Mathematics of the Czech Academy of Sciences provides access to digitized documents strictly for personal use. Each copy of any part of this document must contain these *Terms of use*.

This document has been digitized, optimized for electronic delivery and stamped with digital signature within the project *DML-CZ: The Czech Digital Mathematics Library* <http://dml.cz>

IMRICH STARÍČEK

ROVINNÁ VLNA SVETELNÁ V NEVODIVOM PROSTREDÍ TOTÁLNE ANIZOTROPNOM

Teória elektromagnetického vlnenia v prostredí anizotropnom, vybudovaná Maxwellom a Fresnelom predpokladá, že v anizotropnom prostredí platia okrem Maxwellových rovníc medzi vektormi elektromagnetického poľa tieto vzťahy:

$$\mathfrak{D} = \overline{\overline{\varepsilon}} \cdot \mathfrak{E}, \quad (1)$$

$$\mathfrak{B} = \mathfrak{H}; \quad (2)$$

\mathfrak{D} je vektor elektrickej indukcie, \mathfrak{E} vektor elektrickej intenzity, \mathfrak{B} vektor magnetickej indukcie, \mathfrak{H} vektor magnetickej intenzity a $\overline{\overline{\varepsilon}}$ je symetrický tenzor dielektrický. Rozborom Maxwellových rovníc možno ukázať, že v anizotropnom prostredí v tomže smere danom jednotkovým vektorom \mathbf{n} môže rovinná vlna postupovať s dvoma rôznymi rýchlosťami.

Vo svojej predošlej práci o tomto probléme uvedenej nižšie v literatúre vyšetroval som rovinnú svetelnú vlnu v prostredí totálne anizotropnom, v ktorom platia vzťahy

$$\mathfrak{D} = \overline{\overline{\varepsilon}} \cdot \mathfrak{E}, \quad (3)$$

$$\mathfrak{B} = \overline{\overline{\mu}} \cdot \mathfrak{H}, \quad (4)$$

kde $\overline{\overline{\mu}}$ je symetrický tenzor magnetickej permeability.

Vektory elektromagnetického poľa príslušné rovinnej elektromagnetickej vlne o vlnovej normále \mathbf{n} , v tomto prostredí splňujú rovnice

$$\mathfrak{B} = \frac{c}{v} \mathbf{n} \times \mathfrak{E}, \quad (5)$$

$$\mathfrak{D} = -\frac{c}{v} \mathbf{n} \times \mathfrak{H}, \quad (6)$$

kde c je rýchlosť svetla vo vákuu a v rýchlosť postupu rovinnej vlny v danom prostredí daným smerom. Rýchlosť v ako funkcia smeru je pritom určená koreňmi kvadratickej rovnice, ktorú pre elektricky anizotropné prostredie odvodil už Fresnel.

Zo vzťahov (5) (6) užitím vzťahov (3) a (4) vyplýva bezprostredne rovnica, odvodená v citovanej práci:

$$\left(\frac{v^2}{c^2} \bar{\varepsilon} + n \times \bar{\mu}^{-1} \times n \right) \cdot \mathcal{E} = 0. \quad (7)$$

Keďže v svetelnej vlně \mathcal{E} nemôže byť stále rovné nule, rovnica (7) hovorí, že tretí skalár (determinant súradnic) tenzoru

$$\mathbf{T} = \frac{v^2}{c^2} \bar{\varepsilon} + n \times \bar{\mu}^{-1} \times n$$

je rovný nule. V citovanej práci som z tejto podmienky určil rýchlosť postupu rovinnej vlny explicitne iba pre ten prípad, že oba tenzory $\bar{\varepsilon}$ a $\bar{\mu}$ sú súosé (súosá anizotropia), t. j. keď platí

$$\begin{aligned} \bar{\varepsilon} &= \varepsilon_1 i i + \varepsilon_2 j j + \varepsilon_3 k k, \\ \bar{\mu} &= \mu_1 i i + \mu_2 j j + \mu_3 k k. \end{aligned} \quad (8)$$

V tomto prípade rýchlosť svetla, príslušná rovinnej vlně o vlnovej normále

$$n = \cos \alpha i + \cos \beta j + \cos \gamma k,$$

je určená rovnicou

$$\begin{aligned} v^4 - v^2 \left[\cos^2 \alpha \left(\frac{1}{\varepsilon_2 \mu_3} + \frac{1}{\varepsilon_3 \mu_2} \right) + \cos^2 \beta \left(\frac{1}{\varepsilon_3 \mu_1} + \frac{1}{\varepsilon_1 \mu_3} \right) + \cos^2 \gamma \left(\frac{1}{\varepsilon_1 \mu_2} + \frac{1}{\varepsilon_2 \mu_1} \right) \right] + \\ + \left(\frac{\cos^2 \alpha}{\varepsilon_2 \varepsilon_3} + \frac{\cos^2 \beta}{\varepsilon_3 \varepsilon_1} + \frac{\cos^2 \gamma}{\varepsilon_1 \varepsilon_2} \right) \cdot \left(\frac{\cos^2 \alpha}{\mu_2 \mu_3} + \frac{\cos^2 \beta}{\mu_3 \mu_1} + \frac{\cos^2 \gamma}{\mu_1 \mu_2} \right) = 0, \end{aligned} \quad (9)$$

v ktorej miesto $\frac{v}{c}$ píšeme len v (v značí potom rýchlosť meranú, v jednotke rýchlosti svetla vo vákuu).

V tejto práci budeme sa zaoberať rovinnou svetelnou vlnou v prostredí totálne anizotropnom pri obecnej vzájomnej polohe tenzorov $\bar{\varepsilon}$ a $\bar{\mu}$.

Upravíme si najprv rovnicu (7), ktorú píšeme teraz vo tvare

$$(v^2 \bar{\varepsilon} + n \times \bar{\mu}^{-1} \times n) \cdot \mathcal{E} = 0.$$

Dosadením z rovnice (3) dostávame

$$[v^3 \mathbf{I} + (\mathbf{n} \times \bar{\mu}^{-1} \times \mathbf{n}) \cdot \bar{\varepsilon}^{-1}] \cdot \mathfrak{D} = 0,$$

kde \mathbf{I} je tenzor identity. Poslednú rovnicu môžeme písať aj vo tvare

$$\{v^3 \mathbf{I} + [(\mathbf{n} \times \bar{\mu}^{-1}) \times \mathbf{n}] \cdot \bar{\varepsilon}^{-1}\} \cdot \mathfrak{D} = 0$$

a z toho trivektorovou zámenou

$$[v^3 \mathbf{I} + (\mathbf{n} \times \bar{\mu}^{-1}) \cdot (\mathbf{n} \times \bar{\varepsilon}^{-1})] \cdot \mathfrak{D} = 0. \quad (10)$$

Keďže vo svetelnej vlne \mathfrak{D} nemôže byť stále rovné nule, rovnica (10) hovorí, že tretí skalár tenzoru \mathbf{U} ,

$$\mathbf{U} = v^3 \mathbf{I} + (\mathbf{n} \times \bar{\mu}^{-1}) \cdot (\mathbf{n} \times \bar{\varepsilon}^{-1}), \quad (11)$$

rovná sa nule. Keďže však tenzor \mathbf{T} vystupujúci v rovnici (7) je s tenzorom \mathbf{U} vo vzťahu $\mathbf{T} = \mathbf{U} \cdot \bar{\varepsilon}$ a $\bar{\varepsilon}$ je tenzor neplanárny, je táto podmienka identická s podmienkou vyjadrenou rovnicou (7).

Tretí skalár tenzoru \mathbf{U} určíme v ortogonálnom súradnom systéme jednotkových vektorov \mathfrak{r}_1 , \mathfrak{r}_2 a \mathfrak{r}_3 , v ktorom sú tenzory $\bar{\varepsilon}$, $\bar{\mu}$, $\bar{\varepsilon}^{-1}$ a $\bar{\mu}^{-1}$ dané v složkách

$$\begin{aligned} \bar{\varepsilon} &= \sum_{j=1}^3 \sum_{k=1}^3 \varepsilon_{jk} \mathfrak{r}_j \mathfrak{r}_k, & \bar{\mu} &= \sum_{j=1}^3 \sum_{k=1}^3 \mu_{jk} \mathfrak{r}_j \mathfrak{r}_k, \\ \bar{\varepsilon}^{-1} &= \sum_{j=1}^3 \sum_{k=1}^3 A_{jk} \mathfrak{r}_j \mathfrak{r}_k, & \bar{\mu}^{-1} &= \sum_{j=1}^3 \sum_{k=1}^3 M_{jk} \mathfrak{r}_j \mathfrak{r}_k, \end{aligned}$$

kde A_{jk} je rovné minoru prvku ε_{kj} v determinante súradnic tenzoru $\bar{\varepsilon}$,

$$A = \begin{vmatrix} \varepsilon_{11} & \varepsilon_{12} & \varepsilon_{13} \\ \varepsilon_{21} & \varepsilon_{22} & \varepsilon_{23} \\ \varepsilon_{31} & \varepsilon_{32} & \varepsilon_{33} \end{vmatrix}, \quad (12)$$

delenému jeho hodnotou A a podobne M_{jk} je rovné minoru prvku μ_{kj} v determinante

$$M = \begin{vmatrix} \mu_{11} & \mu_{12} & \mu_{13} \\ \mu_{21} & \mu_{22} & \mu_{23} \\ \mu_{31} & \mu_{32} & \mu_{33} \end{vmatrix}, \quad (13)$$

delenému jeho hodnotou M .

Tenzory $\bar{\varepsilon}^{-1}$ a $\bar{\mu}^{-1}$ sú tiež tenzory symetrické.

Vektor vlnovej normály nech je \mathbf{n} ,

$$\mathbf{n} = \sum_{j=1}^3 n_j \mathfrak{r}_j.$$

Ak píšeme $\overline{\mu}^{-1} = \mathfrak{M}_1 \mathfrak{E}_1 + \mathfrak{M}_2 \mathfrak{E}_2 + \mathfrak{M}_3 \mathfrak{E}_3$,
vektorový súčin $n \times \overline{\mu}^{-1}$ s využitím symetričnosti tenzora $\overline{\mu}^{-1}$ môžeme
písať vo tvare determinantu

$$n \times \overline{\mu}^{-1} = \begin{vmatrix} \mathfrak{E}_1 & \mathfrak{E}_2 & \mathfrak{E}_3 \\ n_1 & n_2 & n_3 \\ \mathfrak{M}_1 & \mathfrak{M}_2 & \mathfrak{M}_3 \end{vmatrix}, \quad (14)$$

kde je

$$\mathfrak{M}_k = \sum_{j=1}^3 M_{kj} \mathfrak{E}_j \quad (15)$$

a súčiny $\mathfrak{E}_i \mathfrak{M}_k$ sú dyadické.

Rozvojom determinantu (14) dostávame najprv

$$n \times \overline{\mu}^{-1} = \sum_{i=1}^{3*} \mathfrak{E}_i \begin{vmatrix} n_{i+1} & n_{i+2} \\ \mathfrak{M}_{i+1} & \mathfrak{M}_{i+2} \end{vmatrix}, \quad (16)$$

kde hviezdička v znaku \sum bude značiť, že vo výsledku treba upraviť
indexy kongruentne modulo 3 (t. j., že od indexu vyššieho ako 3 od-
čítame celé číslo typu $3n$, kde $n = 1, 2 \dots$ tak, aby indexom bolo
vždy jedno z čísel 1, 2, 3).

Dosadením z (15) do (16) dostávame

$$n \times \overline{\mu}^{-1} = \sum_{i=1}^{3*} \sum_{j=1}^3 \begin{vmatrix} n_{i+1} & n_{i+2} \\ M_{i+1,j} & M_{i+2,j} \end{vmatrix} \mathfrak{E}_i \mathfrak{E}_j \quad (17)$$

a podobne

$$n \times \overline{\varepsilon}^{-1} = \sum_{i=1}^{3*} \sum_{k=1}^3 \begin{vmatrix} n_{i+1} & n_{i+2} \\ A_{i+1,k} & A_{i+2,k} \end{vmatrix} \mathfrak{E}_i \mathfrak{E}_k \quad (18)$$

Keďže skalárny súčin tenzoru $\mathbf{A} = \sum_i \sum_k a_{ik} \mathfrak{E}_i \mathfrak{E}_k$ s tenzorom
 $\mathbf{B} = \sum_i \sum_k b_{ik} \mathfrak{E}_i \mathfrak{E}_k$ $\mathbf{A} \cdot \mathbf{B}$ je

$$\mathbf{A} \cdot \mathbf{B} = \sum_i \sum_k \sum_s a_{is} b_{sk} \mathfrak{E}_i \mathfrak{E}_k,$$

skalárny súčin tenzorov (17) a (18) je daný sumáciou

$$(n \times \overline{\mu}^{-1}) \cdot (n \times \overline{\varepsilon}^{-1}) = \sum_{i=1}^{3*} \sum_{k=1}^{3*} \sum_{s=1}^{3*} \begin{vmatrix} n_{i+1} & n_{i+2} \\ M_{i+1,s} & M_{i+2,s} \end{vmatrix} \cdot \begin{vmatrix} n_{s+1} & n_{s+2} \\ A_{s+1,k} & A_{s+2,k} \end{vmatrix} \mathfrak{E}_i \mathfrak{E}_k.$$

Tenzor \mathbf{U} (11) možno teda písať

$$\mathbf{U} = \sum_{l=1}^{3*} \sum_{k=1}^{3*} d_{lk} \mathfrak{E}_l \mathfrak{E}_k + v^2 \sum_{i=1}^3 \mathfrak{E}_i \mathfrak{E}_i,$$

kde sme označili

$$d_{lk} = \sum_{s=1}^{3*} \begin{vmatrix} n_{i+1} & n_{i+2} \\ M_{i+1,s} & M_{i+2,s} \end{vmatrix} \cdot \begin{vmatrix} n_{s+1} & n_{s+2} \\ A_{s+1,k} & A_{s+2,k} \end{vmatrix}. \quad (19)$$

Rozvedením sumácie v (19) dostávame

$$\begin{aligned}
 d_{11} &= \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ M_{21} M_{31} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ A_{21} A_{31} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ M_{22} M_{32} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_3 n_1 \\ A_{31} A_{11} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ M_{23} M_{33} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_1 n_2 \\ A_{11} A_{21} \end{vmatrix} \\
 d_{12} &= \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ M_{21} M_{31} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ A_{22} A_{32} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ M_{22} M_{32} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_3 n_1 \\ A_{32} A_{12} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ M_{23} M_{33} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_1 n_2 \\ A_{12} A_{22} \end{vmatrix} \\
 d_{13} &= \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ M_{21} M_{31} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ A_{23} A_{33} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ M_{22} M_{32} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_3 n_1 \\ A_{33} A_{13} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ M_{23} M_{33} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_1 n_2 \\ A_{13} A_{23} \end{vmatrix}.
 \end{aligned} \tag{20}$$

Ostatné členy d_{ik} dostaneme z týchto cyklickou zámienou $1 \Rightarrow 2 \Rightarrow 3 \Rightarrow 1$, napr.

$$\begin{aligned}
 d_{22} &= \begin{vmatrix} n_3 n_1 \\ M_{32} M_{12} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_3 n_1 \\ A_{32} A_{12} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_3 n_1 \\ M_{33} M_{13} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_1 n_2 \\ A_{12} A_{22} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_3 n_1 \\ M_{31} M_{11} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ A_{22} A_{32} \end{vmatrix} \\
 d_{21} &= \begin{vmatrix} n_3 n_1 \\ M_{32} M_{12} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_3 n_1 \\ A_{31} A_{11} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_3 n_1 \\ M_{33} M_{13} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_1 n_2 \\ A_{11} A_{21} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_3 n_1 \\ M_{31} M_{11} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} n_2 n_3 \\ A_{21} A_{31} \end{vmatrix}.
 \end{aligned} \tag{21}$$

Rovnicu rýchlosti svetla dostaneme, keď determinant súradnic tensoru \mathbf{U} porovnáme s nulou

$$\begin{vmatrix} d_{11} + v^2 & d_{12} & d_{13} \\ d_{21} & d_{22} + v^2 & d_{23} \\ d_{31} & d_{32} & d_{33} + v^2 \end{vmatrix} = 0. \tag{22}$$

Teraz ukážeme, že rovnica (22) je len zdanlivo kubická, pretože jej absolútny člen je rovný nule. Absolútny člen rovnice (22) je práve rovný determinantu

$$\begin{vmatrix} d_{11} & d_{12} & d_{13} \\ d_{21} & d_{22} & d_{23} \\ d_{31} & d_{32} & d_{33} \end{vmatrix}. \tag{23}$$

Aby sme určili jeho hodnotu, môžeme bez ujmy na obecnosti pootočiť súradný systém tak, aby jednotkový vektor \underline{r}_1 ležal vo smere vektora \underline{n} . Tak docielime, že $\underline{n} = \underline{r}_1$, t. j. $n_1 = 1$, $n_2 = n_3 = 0$. Pri tomto otočení zmenia síce súradnice A_{ik} a M_{ik} svoje hodnoty, ale ako vidno ihneď z rovníc (20), členy d_{11} , d_{12} a d_{13} sa stanú rovné nule nezávisle na tenzoroch $\overline{\varepsilon}^{-1}$ a $\overline{\mu}^{-1}$. Pretože vtedy je prvý riadok determinantu (23)

rovný nule, je aj sám determinant (23) nulový. Nulovosť determinantu $\|d_{ik}\|$ sa však otočením nemení a preto determinant (23) je v každej polohe súradného systému rovný nule a teda rovnica (22) je kvadratická pre v^2 a možno ju písať vo tvare

$$\begin{aligned} v^4 - v^2 (d_{11} + d_{22} + d_{33}) + d_{11} d_{22} - d_{12} d_{21} + \\ + d_{22} d_{33} - d_{23} d_{32} + \\ + d_{33} d_{11} - d_{31} d_{13} = 0. \end{aligned} \quad (24)$$

Lineárny člen tejto rovnice je

$$\begin{aligned} d_{11} + d_{22} + d_{33} = n_1 n_1 \left[\left| \begin{array}{cc} M_{22} & A_{23} \\ M_{23} & A_{33} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{cc} M_{33} & A_{23} \\ M_{23} & A_{22} \end{array} \right| \right] + \\ + n_2 n_2 \left[\left| \begin{array}{cc} M_{33} & A_{13} \\ M_{13} & A_{11} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{cc} M_{11} & A_{13} \\ M_{13} & A_{33} \end{array} \right| \right] + \\ + n_3 n_3 \left[\left| \begin{array}{cc} M_{11} & A_{12} \\ M_{12} & A_{22} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{cc} M_{22} & A_{12} \\ M_{12} & A_{11} \end{array} \right| \right] - \\ - 2 n_1 n_2 \left[\left| \begin{array}{cc} M_{12} & A_{23} \\ M_{13} & A_{33} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{cc} M_{33} & A_{13} \\ M_{23} & A_{12} \end{array} \right| \right] - \\ - 2 n_2 n_3 \left[\left| \begin{array}{cc} M_{23} & A_{13} \\ M_{21} & A_{11} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{cc} M_{11} & A_{12} \\ M_{13} & A_{23} \end{array} \right| \right] - \\ - 2 n_3 n_1 \left[\left| \begin{array}{cc} M_{13} & A_{12} \\ M_{23} & A_{22} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{cc} M_{22} & A_{23} \\ M_{12} & A_{13} \end{array} \right| \right]. \end{aligned} \quad (25)$$

Výraz (25) je symetrický v súradniciach tenzorov $\bar{\varepsilon}$ a $\bar{\mu}$. Keď zavedieme tenzor vlnovej normály \mathbf{N} ,

$$\mathbf{N} = \sum_{i=1}^3 \sum_{k=1}^3 n_i n_k \xi_i \xi_k = \sum_{i=1}^3 \sum_{k=1}^3 N_{ik} \xi_i \xi_k, \quad (26)$$

možno jednoduchou úpravou nahliadnuť, že člen (25) je symetrický vo všetkých troch tenzoroch \mathbf{N} , $\bar{\varepsilon}^{-1}$ a $\bar{\mu}^{-1}$ a možno mu dať takýto tvar:

$$\begin{aligned} d_{11} + d_{22} + d_{33} = \left| \begin{array}{ccc} N_{11} & M_{12} & A_{13} \\ N_{21} & M_{22} & A_{23} \\ N_{31} & M_{32} & A_{33} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{ccc} A_{11} & N_{12} & M_{13} \\ A_{21} & N_{22} & M_{23} \\ A_{31} & N_{32} & M_{33} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{ccc} M_{11} & A_{12} & N_{13} \\ M_{21} & A_{22} & N_{23} \\ M_{31} & A_{32} & N_{33} \end{array} \right| + \\ + \left| \begin{array}{ccc} N_{11} & A_{12} & M_{13} \\ N_{21} & A_{22} & M_{23} \\ N_{31} & A_{32} & M_{33} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{ccc} A_{11} & M_{12} & N_{13} \\ A_{21} & M_{22} & N_{23} \\ A_{31} & M_{32} & N_{33} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{ccc} M_{11} & N_{12} & A_{13} \\ M_{21} & N_{22} & A_{23} \\ M_{31} & N_{32} & A_{33} \end{array} \right|. \end{aligned}$$

Člen v prvej hranatej zátvorke upravíme takto:

$$\begin{aligned} & \left| \begin{array}{cc} n_2 & n_3 \\ A_{21} & A_{31} \end{array} \right| \cdot \left| \begin{array}{cc} n_3 & n_1 \\ A_{32} & A_{12} \end{array} \right| + \left| \begin{array}{cc} n_2 & n_3 \\ A_{22} & A_{32} \end{array} \right| \cdot \left| \begin{array}{cc} n_3 & n_1 \\ A_{31} & A_{11} \end{array} \right| = \\ & = n_3 [n_1 (A_{12} A_{32} - A_{22} A_{31}) + n_2 (A_{31} A_{12} - A_{32} A_{11}) + n_3 (A_{22} A_{11} - A_{21}^2)] = \\ & = \frac{n_3}{A} (n_1 \varepsilon_{31} + n_2 \varepsilon_{32} + n_3 \varepsilon_{33}). \end{aligned}$$

Po takejto úprave aj ostatných členov v hranatých zátvorkách môžeme písať

$$\begin{aligned} a_1 &= \frac{1}{A} (n_1 \varepsilon_{31} + n_2 \varepsilon_{32} + n_3 \varepsilon_{33}) \cdot \\ & \cdot \left\{ n_3 \left[\left| \begin{array}{cc} n_2 & n_1 \\ M_{21} & M_{31} \end{array} \right| \cdot \left| \begin{array}{cc} n_3 & n_1 \\ M_{32} & M_{12} \end{array} \right| - \left| \begin{array}{cc} n_2 & n_3 \\ M_{22} & M_{32} \end{array} \right| \cdot \left| \begin{array}{cc} n_3 & n_1 \\ M_{31} & M_{11} \end{array} \right| \right] + \right. \\ & + n_2 \left[\left| \begin{array}{cc} n_2 & n_3 \\ M_{23} & M_{33} \end{array} \right| \cdot \left| \begin{array}{cc} n_3 & n_1 \\ M_{31} & M_{11} \end{array} \right| - \left| \begin{array}{cc} n_2 & n_3 \\ M_{21} & M_{31} \end{array} \right| \cdot \left| \begin{array}{cc} n_3 & n_1 \\ M_{33} & M_{13} \end{array} \right| \right] + \\ & \left. + n_1 \left[\left| \begin{array}{cc} n_2 & n_3 \\ M_{32} & M_{32} \end{array} \right| \cdot \left| \begin{array}{cc} n_3 & n_1 \\ M_{33} & M_{13} \end{array} \right| - \left| \begin{array}{cc} n_2 & n_3 \\ M_{23} & M_{33} \end{array} \right| \cdot \left| \begin{array}{cc} n_3 & n_1 \\ M_{32} & M_{12} \end{array} \right| \right] \right\} = \\ & = \frac{1}{A M} (n_1 \varepsilon_{31} + n_2 \varepsilon_{32} + n_3 \varepsilon_{33}) \cdot [n_1 (n_1 \mu_{11} + n_2 \mu_{12} + n_3 \mu_{13}) + \\ & + n_2 (n_1 \mu_{21} + n_2 \mu_{22} + n_3 \mu_{23}) + \\ & + n_3 (n_1 \mu_{31} + n_2 \mu_{32} + n_3 \mu_{33})]. \end{aligned}$$

Pretože ďalšie členy absolútneho člena a dostaneme cyklickou zámenou, je

$$\begin{aligned} a &= \frac{1}{A M} \left\{ \begin{array}{l} n_1 (n_1 \mu_{11} + n_2 \mu_{12} + n_3 \mu_{13}) + \\ + n_2 (n_1 \mu_{21} + n_2 \mu_{22} + n_3 \mu_{23}) + \\ + n_3 (n_1 \mu_{31} + n_2 \mu_{32} + n_3 \mu_{33}) \end{array} \right\} \cdot \left\{ \begin{array}{l} n_1 (n_1 \varepsilon_{11} + n_2 \varepsilon_{12} + n_3 \varepsilon_{13}) + \\ + n_2 (n_1 \varepsilon_{21} + n_3 \varepsilon_{22} + n_3 \varepsilon_{33}) + \\ + n_3 (n_1 \varepsilon_{31} + n_2 \varepsilon_{32} + n_3 \varepsilon_{33}) \end{array} \right\} = \\ & = \frac{1}{A M} \left(\sum_{i=1}^3 \sum_{j=1}^3 n_i n_j \varepsilon_{ij} \right) \cdot \left(\sum_{k=1}^3 \sum_{l=1}^3 n_k n_l \mu_{kl} \right). \quad (30) \end{aligned}$$

Použitím dvojbodkového súčinu možno dať čлену a tvar

$$a = \frac{1}{A M} (\bar{\varepsilon} \dots \mathbf{N}) \cdot (\bar{\mu} \dots \mathbf{N}), \quad (31)$$

kde \mathbf{N} je tenzor zavedený v (26).

Zavedením reciprokových tenzorov možno písať (31) vo tvare

$$\begin{aligned}
 a = & \left[N_{11} \begin{vmatrix} A_{22} & A_{23} \\ A_{23} & A_{33} \end{vmatrix} + N_{22} \begin{vmatrix} A_{33} & A_{31} \\ A_{31} & A_{11} \end{vmatrix} + N_{33} \begin{vmatrix} A_{11} & A_{12} \\ A_{12} & A_{22} \end{vmatrix} + \right. \\
 & + 2N_{12} \begin{vmatrix} A_{31} & A_{33} \\ A_{12} & A_{32} \end{vmatrix} + 2N_{23} \begin{vmatrix} A_{12} & A_{11} \\ A_{23} & A_{13} \end{vmatrix} + 2N_{31} \begin{vmatrix} A_{21} & A_{12} \\ A_{13} & A_{23} \end{vmatrix} \left. \right] \cdot \\
 & \cdot \left[N_{11} \begin{vmatrix} M_{22} & M_{23} \\ M_{23} & M_{33} \end{vmatrix} + N_{22} \begin{vmatrix} M_{33} & M_{31} \\ M_{31} & M_{11} \end{vmatrix} + N_{33} \begin{vmatrix} M_{11} & M_{12} \\ M_{12} & M_{22} \end{vmatrix} + \right. \\
 & + 2N_{12} \begin{vmatrix} M_{31} & M_{33} \\ M_{12} & M_{32} \end{vmatrix} + 2N_{23} \begin{vmatrix} M_{12} & M_{11} \\ M_{23} & M_{13} \end{vmatrix} + 2N_{31} \begin{vmatrix} M_{21} & M_{22} \\ M_{13} & M_{23} \end{vmatrix} \left. \right],
 \end{aligned}$$

ktorému možno dať tvar súčinu súčtov determinantov

$$\begin{aligned}
 a = & \left\{ \begin{vmatrix} N_{11} & M_{12} & M_{13} \\ N_{21} & M_{22} & M_{23} \\ N_{31} & M_{32} & M_{33} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} M_{11} & N_{12} & M_{13} \\ M_{21} & N_{22} & M_{23} \\ M_{31} & N_{32} & M_{33} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} M_{11} & M_{12} & N_{13} \\ M_{21} & M_{22} & N_{23} \\ M_{31} & M_{32} & N_{33} \end{vmatrix} \right\} \cdot \\
 & \cdot \left\{ \begin{vmatrix} N_{11} & A_{12} & A_{13} \\ N_{21} & A_{22} & A_{23} \\ N_{31} & A_{32} & A_{33} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} A_{11} & N_{12} & A_{13} \\ A_{21} & N_{22} & A_{23} \\ A_{31} & N_{32} & A_{33} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} A_{11} & A_{12} & N_{13} \\ A_{21} & A_{22} & N_{23} \\ A_{31} & A_{32} & N_{33} \end{vmatrix} \right\},
 \end{aligned}$$

čo vyjadrené označením (27) dáva

$$a = \sum_{i,j,k}^{(1,2,3)} \begin{vmatrix} (i) & (j) & (k) \\ p_{11} & p_{12} & p_{13} \\ (i) & (j) & (k) \\ p_{21} & p_{22} & p_{23} \\ (i) & (j) & (k) \\ p_{31} & p_{32} & p_{33} \end{vmatrix} \sum_{i,j,k}^{(1,3,3)} \begin{vmatrix} (i) & (j) & (k) \\ p_{11} & p_{12} & p_{13} \\ (i) & (j) & (k) \\ p_{21} & p_{22} & p_{23} \\ (i) & (j) & (k) \\ p_{31} & p_{32} & p_{33} \end{vmatrix}. \quad (32)$$

Dosadením do rovnice (24) dostávame pomocou vyjadrení (28) a (32) rovnicu rýchlosti svetla v prostredí totálne anizotropnom:

$$v^4 - v^2 \sum_{i,j,k}^{(1,2,3)} \begin{vmatrix} (i) & (j) & (k) \\ p_{11} & p_{12} & p_{13} \\ (i) & (j) & (k) \\ p_{21} & p_{22} & p_{23} \\ (i) & (j) & (k) \\ p_{31} & p_{32} & p_{33} \end{vmatrix} + \sum_{i,j,k}^{(1,2,3)} \begin{vmatrix} (i) & (j) & (k) \\ p_{11} & p_{12} & p_{13} \\ (i) & (j) & (k) \\ p_{21} & p_{22} & p_{23} \\ (i) & (j) & (k) \\ p_{31} & p_{32} & p_{33} \end{vmatrix} \cdot \sum_{i,j,k}^{(1,3,3)} \begin{vmatrix} (i) & (j) & (k) \\ p_{11} & p_{12} & p_{13} \\ (i) & (j) & (k) \\ p_{21} & p_{22} & p_{23} \\ (i) & (j) & (k) \\ p_{31} & p_{32} & p_{33} \end{vmatrix} = 0; \quad (33)$$

tu podľa (27) je

$$p_{ik}^{(1)} = n_i n_k, \quad p_{ik}^{(2)} = M_{ik}, \quad p_{ik}^{(3)} = A_{ik}.$$

V súčtoch $\sum_{i,j,k}^{(1,2,2)}$ a $\sum_{i,j,k}^{(1,3,3)}$ je treba postupne vykonať všetky od seba rozdielne sorkupenia prvkov 1, 2, 2, resp. 1, 3, 3 v indexoch i, j, k . Tieto súčty majú preto na rozdiel od súčtu (28) po troch determinantoch, kým v súčte (28) je ich šesť.

Pre explicitné vyjadrenie rovnice rýchlosti svetla ako funkcie vlnovej normály v súradnom systéme ξ_1, ξ_2, ξ_3

$$n = \cos \alpha \xi_1 + \cos \beta \xi_2 + \cos \gamma \xi_3$$

je výhodné dosadiť do rovnice (24) členy (25) a (30), takže platí

$$\begin{aligned} v^4 - v^2 [& \cos^2 \alpha (M_{22} A_{33} - 2 M_{23} A_{32} + M_{33} A_{22}) + \\ & + \cos^2 \beta (M_{33} A_{11} - 2 M_{31} A_{13} + M_{11} A_{33}) + \\ & + \cos^2 \gamma (M_{11} A_{22} - 2 M_{12} A_{21} + M_{22} A_{11}) - \\ & - \cos \alpha \cos \beta (M_{12} A_{33} - M_{31} A_{23} - M_{32} A_{13} + M_{33} A_{21}) - \\ & - \cos \beta \cos \gamma (M_{23} A_{11} - M_{12} A_{31} - M_{13} A_{21} + M_{11} A_{32}) - \\ & - \cos \gamma \cos \alpha (M_{31} A_{22} - M_{23} A_{12} - M_{21} A_{32} + M_{22} A_{13})] + \\ & + \frac{1}{AM} (\varepsilon_{11} \cos^2 \alpha + \varepsilon_{22} \cos^2 \beta + \varepsilon_{33} \cos^2 \gamma + \\ & + 2 \varepsilon_{12} \cos \alpha \cos \beta + 2 \varepsilon_{23} \cos \beta \cos \gamma + 2 \varepsilon_{31} \cos \gamma \cos \alpha) \cdot \\ & \cdot (\mu_{11} \cos^2 \alpha + \mu_{22} \cos^2 \beta + \mu_{33} \cos^2 \gamma + \\ & + 2 \mu_{12} \cos \alpha \cos \beta + 2 \mu_{23} \cos \beta \cos \gamma + 2 \mu_{31} \cos \gamma \cos \alpha) = 0. \end{aligned} \quad (34)$$

V špeciálnom prípade súosej anizotropie, v súradnom systéme, ktorého osi ležia v osiach elipsoidov oboch tenzorov, takže tieto sú dané rovnicami (8), prechádza rovnica (34) do rovnice (9), pretože v tomto prípade $A = \varepsilon_1 \varepsilon_2 \varepsilon_3$ a $M = \mu_1 \mu_2 \mu_3$.

Pre mnohé obecné úvahy je vhodné pootočiť súradný systém tak, aby vlnová normála mala smer súradnej osi ξ_1 . Potom je

$$n = \xi_1$$

$$\text{a } \cos \alpha = 1, \cos \beta = \cos \gamma = 0.$$

V tomto súradnom systéme sa rovnica (33) veľmi zjednoduší, pretože okrem p_{11} , všetky ostatné p_{ik} sú rovné nule, takže je

$$v^4 - v^2 \left[\begin{vmatrix} M_{22} A_{33} \\ M_{23} A_{33} \end{vmatrix} + \begin{vmatrix} M_{33} A_{23} \\ M_{23} A_{22} \end{vmatrix} \right] + \begin{vmatrix} M_{22} M_{23} \\ M_{23} M_{33} \end{vmatrix} \cdot \begin{vmatrix} A_{22} A_{23} \\ A_{23} A_{33} \end{vmatrix} = 0. \quad (35)$$

Pretože súčet koreňov kvadratickej rovnice je rovný jej záporne vzatému lineárnému členu a ich súčin je rovný jej absolútnemu členu, platí pre obe možné rýchlosti v_1 a v_2 vo smere $n = \xi_1$

$$v_1 + v_2 = \left| \frac{M_{22} A_{23}}{M_{23} A_{33}} \right| + \left| \frac{M_{33} A_{23}}{M_{23} A_{22}} \right| \quad (36)$$

a

$$v_1 \cdot v_2 = \left| \frac{M_{22} M_{23}}{M_{23} M_{33}} \right| \cdot \left| \frac{A_{22} A_{23}}{A_{23} A_{33}} \right|. \quad (37)$$

L I T E R A T Ú R A

Ilkovič D., *Vektorový počet*, Bratislava 1945.

Starfíček I., *Rovinná vlna elektromagnetická v prostredí elektricky aj magneticky anizotropnom*, Bratislava 1946.

Schaefer Cl., *Einführung in die theoretische Physik*, III, 2, Berlin 1930.

Выводы

В настоящей статье я определяю уравнение скорости света в полне анизотропной среде, в которой диэлектрическая постоянная $\overline{\overline{\epsilon}}$ и магнитная проницаемость $\overline{\overline{\mu}}$ являются тензорами. Надвязывая на прежнюю мою работу я указываю, что если свет должен распространяться в направлении перпендикуляра волны \mathbf{n} , то третий скаляр тензора \mathbf{U} ,

$$\mathbf{U} = v^2 \mathbf{I} + (\mathbf{n} \times \overline{\overline{\mu}}^{-1}) \cdot (\mathbf{n} \times \overline{\overline{\epsilon}}^{-1})$$

должен равняться нулю. Из этого условия мы получаем для скорости света v (измеряемую в единицах скорости света в пустоте) уравнение:

$$v^4 - v^2 \sum_{i,j,k}^{(1,2,3)} \begin{vmatrix} (i) & (j) & (k) \\ P_{11} & P_{12} & P_{13} \\ (i) & (j) & (k) \\ P_{21} & P_{22} & P_{23} \\ (i) & (j) & (k) \\ P_{31} & P_{32} & P_{33} \end{vmatrix} + \sum_{i,j,k}^{(1,2,2)} \begin{vmatrix} (i) & (j) & (k) \\ P_{11} & P_{12} & P_{13} \\ (i) & (j) & (k) \\ P_{21} & P_{22} & P_{23} \\ (i) & (j) & (k) \\ P_{31} & P_{32} & P_{33} \end{vmatrix} \cdot \sum_{i,j,k}^{(1,3,3)} \begin{vmatrix} (i) & (j) & (k) \\ P_{11} & P_{12} & P_{13} \\ (i) & (j) & (k) \\ P_{21} & P_{22} & P_{23} \\ (i) & (j) & (k) \\ P_{31} & P_{32} & P_{33} \end{vmatrix} = 0,$$

где мы пользовались следующими обозначениями:

$$\mathbf{n} = \sum_{i=1}^3 n_i \mathbf{e}_i$$

$$P_{ik} = n_i n_k \quad (1)$$

$$\overline{\overline{\mu}}^{-1} = \sum_{i=1}^3 \sum_{k=1}^3 M_{ik} \mathbf{e}_i \mathbf{e}_k$$

$$\overline{\overline{\epsilon}}^{-1} = \sum_{i=1}^3 \sum_{k=1}^3 A_{ik} \mathbf{e}_i \mathbf{e}_k$$

$$P_{ik} = M_{ik} \quad (2)$$

$$P_{ik} = A_{ik} \quad (3)$$

Сумма $\sum_{i,j,k}^{(1,2,3)}$ обозначает, что надо в ней постепенно исполнить все группировки элементов 1, 2, 3 в показателях i, j, k (сумма шести слагаемых). В суммах $\sum_{i,j,k}^{(1,2,2)}$ и $\sum_{i,j,k}^{(1,3,3)}$ надо совершить все разные друг от друга группировки элементов 1, 2, 2 или-же 1, 3, 3 в показателях i, j, k (суммы трех слагаемых).

Résumé

Dans ce mémoire je déduis l'équation de la vitesse de propagation de la lumière dans un milieu totalement anisotrope, dans lequel la constante diélectrique ainsi bien que la perméabilité magnétique sont de caractère tensoriel. En me référant à un de mes travaux antérieurs je démontre que, si la lumière doit se propager dans la direction du vecteur d'unité \mathbf{n} normale au plan d'onde, le troisième scalaire du tenseur \mathbf{U} ,

$$\mathbf{U} = v^2 \mathbf{I} + (\mathbf{n} \times \overline{\overline{\mu}}^{-1}) \cdot (\mathbf{n} \times \overline{\overline{\varepsilon}}^{-1}),$$

doit être égal à zéro. De cette condition j'obtiens pour la vitesse de propagation de la lumière v (relative à celle dans le vide) l'équation

$$v^4 - v^2 \sum_{i,j,k}^{(1,2,3)} \begin{vmatrix} (i) & (j) & (k) \\ p_{11} & p_{12} & p_{13} \\ p_{21} & p_{22} & p_{23} \\ p_{31} & p_{32} & p_{33} \end{vmatrix} + \sum_{i,j,k}^{(1,2,2)} \begin{vmatrix} (i) & (j) & (k) \\ p_{11} & p_{12} & p_{13} \\ p_{21} & p_{22} & p_{23} \\ p_{31} & p_{32} & p_{33} \end{vmatrix} \cdot \sum_{i,j,k}^{(1,3,3)} \begin{vmatrix} (i) & (j) & (k) \\ p_{11} & p_{12} & p_{13} \\ p_{21} & p_{22} & p_{23} \\ p_{31} & p_{32} & p_{33} \end{vmatrix} = 0,$$

où les grandeurs p_{ik} sont définies par les relations

$$\mathbf{n} = \sum_{i=1}^3 n_i \mathfrak{z}_i,$$

$$(1) \quad p_{ik} = n_i n_k,$$

$$\overline{\overline{\mu}}^{-1} = \sum_{i=1}^3 \sum_{k=1}^3 M_{ik} \mathfrak{z}_i \mathfrak{z}_k, \quad \overline{\overline{\varepsilon}}^{-1} = \sum_{i=1}^3 \sum_{k=1}^3 A_{ik} \mathfrak{z}_i \mathfrak{z}_k,$$

$$(2) \quad p_{ik} = M_{ik},$$

$$(3) \quad p_{ik} = A_{ik}.$$

Les A_{ik} (M_{ik}) sont les mineurs des éléments ε_{ki} (μ_{ki}) dans le déterminant $\|\varepsilon_{ik}\|$ ($\|\mu_{ik}\|$) du tenseur diélectrique $\overline{\overline{\varepsilon}}$ (de permeabilité $\overline{\overline{\mu}}$), divisés par la valeur du déterminant $\|\varepsilon_{ik}\|$ ($\|\mu_{ik}\|$).